

Наталля Русецкая

Люблін

**Мастацкае адлюстраванне ўлады ў раманах
«Сарока на шыбеніцы» Альгерда Бахарэвіча
і «Рыбін горад» Наталкі Бабінай**

Пісьменнік і ўлада знаходзяцца ў адвечным супрацьстаянні. Гэта не новае і далёка не арыгінальнае сцверджанне. Але заўсёды цікавая тэма для разважанняў.

Улада – гэта сістэма, акрэсленыя рамкі, выразныя абмежаванні, падпарадкаванне агулу канкрэтным патрабаванням. Паводле Фуко, асноўныя функцыі ўлады – назіраць і кантраляваць, што найбольш поўна адлюстроўваецца ў інстытуце турмы, адсюль вынікае падабенства да турмы ўсіх дзяржаўных устаноў: заводу, войска, шпіталю, школы¹.

Працістаянне ўлады і пісьменніка – гэта найбольш выразнае процістаянне сістэмы і адзінкі. І чым менш свабоды пакідае сістэма адзінцы, тым мацнейшы разрыў адбываецца паміж пісьменнікам і ўладай. Варта адзначыць, што час, калі мастакі слова выконвалі функцыю “заканадаўцаў” (З. Баўман), чые веды, з аднаго боку, служылі ўладзе, а з другога – уплывалі на ўзровень асветы ўладароў, фарміравалі ў грамадстве светапогляды, густы і моду, а сама ўлада імкнулася забяспечыць сабе іх падтрымку, беззваротна прамінуў, пазіцыя інтэлектуалаў у сённяшнім свеце ўсё больш маргіналізуецца.

Удзельнік круглага стала «Пісатель и власть», праведзенага рускім часопісам «Парус», Яўгеній Чаканаў выказаў думку вельмі бліз-

¹ Фуко М., *Надзіраць і наказываць. Рождение тюрьмы*. Интернет-ресурс http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/06.php, дата просмотра 04.12.2011.

кую нашаму разуменню адносін паміж уладай і пісьменнікам: *Если вы настоящие писатели – ваше место не во властной когорте, ваше место – в стороне от нее. Если вы настоящие писатели – вас не возьмут во власть, в вас обязательно распознают чужаков – и, рано или поздно, вышвырнут из властных структур.*

Заўсёды, аднак, існавала частка «прыдворных» пісьменнікаў, якія пакорліва служылі сваім ўладарам. Зямная ўлада гарантавала ім матэрыяльную стабільнасць: сталы даход (альбо ўтрыманне), прызнанне тытулаў, узнагароды і інш. Дзеля гэтага ім часта даводзілася адмаўляцца ад шчырага служэння «незямной уладзе» – мастацкаму Слову. Хаця асобным творцам удавалася спалучаць «служэнне дзяржаве» і «служэнне Музе», гісторыя ведае шмат такіх прыкладаў. Але найчасцей менавіта стаўленне пісьменнікаў да палітычнай улады дзяліла іх на дзве супольнасці: на тых, хто «за», і тых, хто «супраць». Прыналежнасць да той ці іншай групы, безумоўна, уплывала на творчасць пісьменніка, на адлюстраванне ім у мастацкіх тэкстах навакольнай рэчаіснасці, складаных узаемін сістэмы і адзінкі і стварэння, непасрэдна, вобразу ўлады.

Менавіта вобразу ўлады ў сучаснай беларускай прозе і прысвечаны наш артыкул. Наша цікавасць да “Сарокі на шыбеніцы” Альгерда Бахарэвіча і “Рыбінага горада” Наталкі Бабінай абумоўлена ў першую чаргу тым, што з’яўленне гэтых твораў разварушыла літаратурны свет і выклікала найбольшую цікавасць, як з боку чытачоў, так і крытыкаў. Пры гэтым адносна іх творчасці выказваліся часта супрацьлеглыя меркаванні, адбылася сапраўдная дыскусія паміж прадстаўнікамі розных крытычных плыняў, што так рэдка здараецца ў беларускім літаратурным працэсе.

Бахарэвіча пасля пераезду за мяжу ўсё часцей абвінавачваюць у адсутнасці патрыятызму, у імкненні *пісаць прыгожа ні пра што*² і *дратаванні беларускай нівы шызафрэнічна-мазахісцкім шалам*³. У адносінах да “Рыбінага горада” Бабінай крытыкі ўжывалі такія азначэнні як *палітычная заказуха*⁴ і *трызненні хворага мозгу*⁵, вінавацілі пісьменніцу ў адрыве ад рэальнасці. Іншыя, спрабуючы ўвесці творы беларускіх аўтараў у сусветную культурную прастору, пісалі, што “Сарока на шыбеніцы” – *гэта мазаіка ў духу Кармасара* (Ян

² <http://vb.by/article.php?topic=24&article=9890>.

³ <http://euga.livejournal.com/147367.html>.

⁴ iuzhyk.livejournal.com/2008/07/25/.

⁵ <http://www.vb.by/print.php?article=1417>.

Максімяк), а “Рыбін горад” падобны да фільмаў Кустурыцы (Міхась Скобла) альбо кінастужкі “Догвіль” Ларса фон Трыера (Анатоль Івашчанка).

На пачатку коратка прадставім саміх аўтараў.

Наталка Бабіна нарадзілася ў 1966 годзе ў вёсцы Заказанка на Брэстчыне. Сярэдняю школу скончыла ў Брэсце. Адукацыю інжынера атрымала ў Мінску ў Беларускаім палітэхнічным інстытуце (цяперашняя назва – Беларускаі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт), пасля заканчэння якога працавала на заводах у Брэсце і Мінску. Працавала таксама ў паляшувкай газеце «Збудінне», пазней ў дзяржаўнай газеце «Звязда», з 1994 года стала супрацоўніцай з газетай “Наша Ніва”, з 2007 года – штатны журналіст газеты. Літаратурныя тэксты пачала друкаваць у 1994 годзе Піша па-беларуску і па-ўкраінску. Аўтарка зборніка апавяданняў “Крыві не павінна быць відна” (2007) і рамана “Рыбін горад” (2007).

Альгерд Бахарэвіч нарадзіўся ў 1975 годзе ў Мінску, вучыўся ў Педагагічным універсітэце імя Максіма Танка, працаваў настаўнікам, журналістам. Дэбютаваў як паэт у 1992 годзе, быў актыўным удзельнікам аб’яднання “Бум-бам-літ”. З 2000 года піша пераважна прозу. Да гэтага часу выдадзены кнігі “Практычны дапаможнік па руйнаванні гарадоў” (2002) – адзначана прэміяй “Гліняны Вялес”; “Натуральная афарбоўка” (2003), “Ніякай літасці Валянціне Г.” (2006) – па апытанні інтэрнэт-сайту “Новая Эўропа” названы лепшым пісьменнікам году; раманы “Праклятыя госьці сталіцы” (2008) і “Сарока на шыбеніцы” (2009). Перакладае з нямецкай мовы, удзельнічае ў літаратурных і тэатральных фестывалях, сябра беларускага ПЭН-цэнтру і Саюза беларускіх пісьменнікаў.

Прадметам нашага даследавання будуць згаданыя вышэй “Сарока на шыбеніцы” А. Бахарэвіча і “Рыбін горад” Н. Бабінай – абодва творы адлюстроўваюць у пэўнай ступені сучасную палітычную сітуацыю ў Беларусі, аўтары пры дапамозе мастацкага тэкста фармулююць уласную пазіцыю адносна актуальнай улады, выказваюць сваё разуменне месца мастака ў грамадстве. Пры гэтым цікава звярнуць увагу на месца і час дзеяння паводле вызначэння саміх аўтараў. У Бабінай падзеі разгортваюцца нібыта ў 2012 годзе на Брэстчыне падчас прэзідэнцкіх выбараў, само апавяданне падаецца ў форме рэтраспекцыі з яшчэ больш адлеглай часовай перспектывы, калі галоўная гераіня Ала Бабылёва (ад яе імя і вядзецца апавяданне) стаіць над Бугам пасля таго, як адбыліся самі выбары і згадвае ўсё перажытае. Дзеянне ў рамане Бахарэвіча адбываецца ў прыдуманым аўтарам прыгарадзе

беларускай сталіцы з сімвалічнай назвай Свет і ў самой сталіцы – тут жыве і памірае галоўная гераіня Вераніка, апавядальнік жа (зрэшты, добры знаёмы ці нават каханы Веранікі) некалі пакінуў сваю радзіму і знаходзіцца цяпер у пэўным партовым горадзе ў Германіі. Дзецца ўсё на мяжы стагоддзяў, а нават эпох – савецкай і постсавецкай.

Уладу можна разумець па-рознаму – дзяржава, бюракратыя, сіла, ідэя. Улада – гэта таксама ўсе сродкі інфармацыі, якімі кіруе дзяржава. Усе гэтыя сферы праяўлення ўлады прадстаўляюцца аўтарамі як формы праяўлення зла, зла абсалютнага. Героі замешаныя ў зло, яны настолькі прывычаліся да яго, што не ў стане яго распазнаць, бо успрымаюць зло як пануючую норму. Не здзіўляюцца, не супраціўляюцца яму. Зло – адзіная рэчаіснасць. Героі зняволеныя злом. ...*абсалютнае зло, якое не сустрэла супраціву ў гэтай краіне й таму асела менавіта тут, каб заразіць усё навокал, усё спрэс, ад дзіцячых садкоў да чыноўных кабінетаў*⁶ – такую карціну прапаноўвае чытачам Бахарэвіч. У Бабінай карціна нагадвае баль *нячысцікаў: зло віравала, танчыла, балявала*⁷.

Але ўлада зла ў творах Бабінай і Бахарэвіча – гэта не толькі форма інстытуцыйнай улады, гэта яшчэ і ўнутраная ўлада страху. *Я зірнуў на будынак адміністрацыі, і хваля рабскага страху зноў паднялася ўва мне, змакрэлі рукі, перасохла ў горле* (326), – чытаем у Бахарэвіча. Са страхам змагаецца і галоўная гераіня Бабінай ...*страх рос у душы...* (121), калі ж дабро праяўляецца хоць у нейкай драбніцы, страх адступае. Так, у вязніцы малады міліцыянт прыносіць арыштаванай Але Бабылёвай гарбату і бутэрброды са сваёй *сабойкі* – ...*у гэтай гарбаце ўвасобілася дабро. (...) І страх знік* (124). Толькі асобныя героі здольныя яшчэ бачыць зло, змагацца з ім. Іншыя спрабуюць прыжыцца, уладкавацца так, каб выжыць у свеце, поўным страху. Ала перамагла страх – таму ў яе ёсць сілы выжываць і жыць. Вераніка была пераможаная страхам, у сваім апошнім смс-е яна паспела паведаміць адно: *Mne straszno* (Бахарэвіч, 313).

Заўважым, што здольнымі адрозніваць зло з'яўляюцца героі (у абодвух выпадках яны ж – апавядальнікі), якіх аўтары пазіцыяніруюць як людзей апалітычных, адстароненых ад таго, што адбываецца ў грамадстве. Пры гэтым апалітычная маргіналка Ала Бабылёва –

⁶ А. Бахарэвіч, *Сарока на шыбеніцы*, Менск 2009, с. 313. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁷ Н. Бабіна, *Рыбін горад*, Вільня 2007, с. 72. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

наркаманка і п'яніца, апынаецца ў самым віры палітычных падзей: дапамаге сваёй сястры весці перадвыбарчую кампанію альтэрнатыўнаму кандыдату на пост прэзідэнта. Апавядальнік Бахарэвіча – эмігрант, які па сваёй сутнасці не можа быць цалкам па-за палітыкай. Тое, што ён пакінуў сваю краіну, ужо сведчыць пра ягоную незадаволенасць актуальнай уладай, зрэшты, гэтая пазіцыя час ад часу праяўляецца ў разважаннях героя – ён увесь час шукае адказ на пытанне: *што я тут раблю?*

Улада – гэта форма кіравання дзяржавай. Галоўным сродкам улады з'яўляецца палітыка – спосаб ажыццяўлення волі пануючага боку (класа, групы, асобы) пры дапамозе прававых, эканамічных і ідэалагічных механізмаў. Усе гэтыя механізмы ўлады ў творах Бабінай і Бахарэвіча маюць негатыўную афарбоўку, зводзяцца да паказу, як на самых розных узроўнях функцыянуе сістэма абмежаванняў, забаронаў, прымусу. Татальнае зняволенне адзінкі адбываецца ў выніку добра наладжанай агітацыі і прапаганды – як асноўнай формы праяўлення ціску ўлады на грамадства. Прамыванне мазгоў адбываецца ў школе, на працы, дома, з адной мэтай: пазбавіць чалавека самастойнага мыслення. Паціху і незаўважна, без крыві і відавочных ахвяраў адбываецца самае страшнае злачынства: у чалавеку забіваюць чалавека, ягонае імкненне самастойна думаць і прымаць рашэнні, не падпарадкоўвацца слепа ўладзе. На гэтай дзялянцы актыўна рупіцца адзел адукацыі. Бахарэвіч імкнецца паказаць наколькі “бяздумна” выконваюцца народжаныя ў кабінетах адміністрацыі праекты. На ўрачыстым свяце з году ў год паўтараецца той самы сцэнарый, які пераймаюць наступныя пакаленні. Веранічка, будучы ўжо супрацоўнікам адміністрацыі, чуе ў выкананні навучэнцаў тыя самыя словы, якія прамаўляла калісьці сама. Сваю тэкстоўку яна пазнае, дзякуючы недарэчнаму слову “тарбамі”, якое аўтар увёў дзеля таго, каб падкрэсліць абсурднасць усёй сітуацыі: *Палямі, лугамі, лясамі, хлябамі, клянёмся навечна за подзвіг тарбамі...* (147). Ніхто не ўслухоўваецца, ніхто не імкнецца зразумець, у дасланай “зверху” тэкстоўцы не можа быць памылкі. Страх выпускае свае павучыныя лапы, знікла ўнутраная вольнасць, страчана ўменне аналізаваць. І сама Веранічка выконвае сваю працу машынальна, не задумваючыся прадукуе, як пад капірку, адказы на лісты, якія прыходзяць у адміністрацыю: *“У адказ на Ваш зварот наведамляем Вам, што, на жаль, у бліжэйшы час...” і далей па тэксце* (36).

Таксама адзін з герояў Бабінай, былы супрацоўнік праваахоўчых органаў, прызнаецца: *Некалькі майх калег з'ехалі за мяжу, напросіўшы палітычнага прытулку. (...) Пачаўся гон. Мяне здзівіла, што нас па-*

чалі актыўна замбаваць... (163). Актыўнае замбіраванне праводзяць і падуладныя дзяржаве СМІ: *...вядома, як на тэлебачанні здольныя ўсё перакруціць і паказаць белае не толькі чорным, але і шэра-бура-малінавым* (183). Апісваючы свае асабістыя кантакты з журналістамі дзяржаўнага тэлебачання, герайня Бабінай канстатуе: *Гэтыя людзі не з мармуру і не з жалеза. Яны з гумы* (187). Тут узнікае выразная алюзія да фільмаў польскага рэжысёра Анджэя Вайды “Чалавек з мармуру” і “Чалавек з жалеза”, прысвечаных працы журналістаў ў гады **савецкай** улады, калі службы бяспекі пільнавалі іх кожны крок.

Запісаная на ўзроўні падсвядомасці інфармацыя выцясненая патрэбу мець уласныя думкі, пачуцці, жаданні – усё раскажуць, пакажуць, патлумачаць, калі трэба. Людзі паступова ператвараюцца ў механічныя лялькі, марыянеткі, адсюль узнікае адчуванне нерэальнага свету, невыпадкова ў творы Бахарэвіча з’яўляецца паралельны свет – свет кампутарнай гульні. Героі пачынаюць блытаць, дзе рэальнасць, а дзе выдумка.

Прыкмецім яшчэ, што таталітарная дзяржава, не дапускаючы самастойнасці мыслення, прыкідваецца пры гэтым лагоднай і гуманнай, скіраванай на патрэбы людзей, выказвае заклапочанасць лёсам уласных ахвяр. Гэтая “гуманнасць” улады ў адносінах да ахвяр выдатна паказана ў разважаннях бахарэвічаўскага героя-апавядальніка, які ў чарговы раз задумваецца над прычынай і сэнсам сваёй эміграцыі:

Але ці пагражала мне што-небудзь на радзіме? Натуральна, не. (...) Не, на радзіме мяне мог чакаць адно лагер. Але лагер – гэта не турма. Там, кажучы, можна нават гуляць у футбол, і глядзець тэлевізар, і нават пабрацца шлюбам, і нават займацца палітычнай дзейнасцю, у межах установы, вядома ж, там ёсць палітычныя партыі, і “Макдональдс”, і дзіцячыя садкі, і газеты, і някепская бібліятэка, і сэкс-шоп, і Інтэрнэт-кавярня, і бясплатнае медыцынскае абслугоўванне, і калі табе нешта не падабаецца, можна падаць заяўку на правядзенне пікету, і – о гуманнасць улады! – нават для аматараў самоты там ёсць умовы: нікому не забараняецца набыць намёт і пайсці ў самы глухі куточак скверу ды адпачыць там ад жыццёвай мітусні. Ды што казаць: для аматараў турызму там ёсць сапраўднае замежжа, нядаўна адрамантаванае на Сродкі Міністэрства ўнутраных спраў (76).

Лагер – гэта яшчэ адзін паралельны свет у творы. І тут зноў варта прыгадаць М. Фуко, які прадстаўляў лагер як дыяграму ўлады, якая дзейнічае шляхам арганізацыі “празрыстай” прасторы існавання, дзе

кожны застаецца навідавоку, пад наглядам⁸. Лагер у тэксце Бахарэвіча прызначаны для фашыстаў, кожны з дзяцінства ведае, хто яны такія і чаго хочуць: *каб скончылася роўнае, мірнае жыццё...* (64), яны імкнуцца захапіць уладу і *перасаджаць у турмы ўсіх, хто супраць іх (а значыць, увесь народ, – ператварыць краіну ў адзін вялізны канцлагер) ... забараніць усю вольную прэсу...* (70). У сувязі з гэтым было б лагічна меркаваць, што цяпер у лагеры сядзіць не народ, а ворагі народа, фашысты, а ўся прэса – вольная. Але, калі тая ж Вераніка спрабуе думаць самастойна, аналізаваць навакольны свет, яна губляецца: *Усё стала дагары нагамі: фашыстам мог аказацца і Эдзік, і той самы Цвях. Ды хто заўгодна* (295). Яшчэ больш блытае ўсю сітуацыю лозунг фашыстаў – *Скажам не антынароднай уладзе!* (189) – які падказвае чытачу, што рэальны свет, у якім жывуць героі – гэта перакулены свет, тут *усё дагары нагамі*, але гэты свет пазнавальны ў дэталях, гэта свет, у якім жыве сённяшняя Беларусь, калі за кратамі апынаюцца самыя годныя людзі, а існаванні незалежных СМІ штодня стаіць пад знакам запытання.

Паказальна, што ў творы Бабінай таксама сустракаецца матыў фашызму. Гэтае слова з’яўляецца ў шэрагу іншых брыдкіх словаў, якія ўжывае ў адносінах да галоўнай гераіні раманаў міліцыянт: *...фашистка проклятая, б...ь, сука!* (120). Вось такі “страж парадку” і такое трактаванне нязгодных з уладай грамадзян. Гэтыя “маладзёны ў чорным” не толькі брудна лаяліся, яны моцна збілі і пакалечылі руку арыштаванай, пры гэтым *абодва абсалютна спакойныя і ўпэўненыя ў сабе і сваёй справе*. (120). І гэта напэўна самае жахлівае: *Улада ўпэўненая ў сваёй беспакаранасці* (Бахарэвіч, 235).

У Бахарэвіча метафара лагеру атрымала слоўнае выяўленне, але чытаючы радкі з твора Наталкі Бабінай, бачыш як цень лагеру, як абмежаванай прасторы, вырастае паміж радкоў: *Ці ведаеце вы, што такое мяжа? Тых, хто жыве на мяжы, вы пазнаеце заўжды. У вачах іх туга. Іх прастора ляжыць толькі на ўсход. З захаду – калючы дрот* (147).

Насамрэч у творах, якія мне здаваліся такімі рознымі (а яны розныя!), і ў аўтараў (таксама непадобных!), агульных пунктаў выяўляецца значна больш, чым можна было б меркаваць. Затрымаемся яшчэ крыху на *мяжы*. У Бабінай *мяжа*, як і сама *ўлада* цалкам рэальная

⁸ Фуко М., *Надзіраць і наказываць. Рождение тюрьмы*. Интернет-ресурс http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/06.php, дата просмотра 04.12.2011.

і намацальная: калючы дрот, памежнікі, патруль. У Бахарэвіча вобраз персаніфікаванай *улады* мае розныя ўвасабленні: гэта сама Вераніка, гэта яе супрацоўнікі, гэта створаная ў кампутарным свеце постаць Улады, гэта таксама памежнікі: *Памежная варта – гэта родная, непрыгожая сястра той улады, дзеля якой працуе Вераніка. Гэтая ўлада прыходзіць уначы, глядзіць на цябе зверху... (...) гэтая ўлада упускае цябе да сябе, нібы пад падпіску аб нявыезде. А потым вагон прыўзнімецца над зямлёй, каб праз пару гадзінаў апусціцца. Але ўжо ў іншае вымярэнне* (324). Пакуль вагон вісіць у паветры, яму мяняюць колы, але і гэтая працэдура выклікае ў аўтара-апавядальніка не менш гнятлівае ўражанне: *там мяняюць колы так, быццам адсякаюць ногі. Маленькая начная ампутацыя, пасля якой наўрад ці захочацца кудысьці ехаць* (266).

У якіх яшчэ абліччах выступае ўлада ў раманах “Сарока на шыбеніцы” і “Рыбін горад”? Якія *твары* прэзентуюць *партрэтную галерэю* ўлады? У творы Бахарэвіча адміністрацыйная сістэма кіравання ў значнай ступені ўвасобленая ў вобразе галоўнай герані. Вось так знаёміць нас аўтар з Веранікай-уладай: *Я ж добра ведаю, як выглядае ўлада. Яна – дзяўчына ў чорным дзелавым касцюме, за сталом з светлага дрэва, ва ўласным кабінэце* (7). Яна асабліва нічым не вылучаецца з натоўпу, *яна – проста ўлада, маленькая матрошка ўлады, адзін з мноства яе твараў* (8).

Такіх *матрошак* можна сустрэць і ў Бабінай: *Абодва як з аднаго кубла, падобныя тойстымі шыямі, тлустымі тварамі, вялікімі целамі* (120). Гэта партрэт прадстаўнікоў сілавых структур. А вось *галерэя* з пракуратуры: *па калідоры туды-сюды сноўдалі супрацоўнікі: прабягалі маладзенькія сакратарачкі на абцасіках, адбівалі крок мужыкі ў форме, дэфілявалі бабы з дупамі і ў прычосках* (193). У некалькіх месцах сустракаецца яшчэ *адзін твар улады*: *З вялікіх бігбордаў уздоўж дарогі шчэрыў зубы, рагатаў, пацяшаўся з нас адзін агідны твар* (214, гл. таксама с. 270). Можна меркаваць, што гэта галоўны твар улады, усе іншыя або выглядаюць як *матрошкі*, альбо як *патрэсканы камень з заплюшчанымі вачыма* (Бахарэвіч, 8). Пры гэтым пісьменнікі выразна падкрэсліваюць абыякавасць (*ніхто-ніводзін не падышоў да мяне, ніхто не дапамог падняцца* (Бабіна, 193), *нас зусім за людзей ужо не лічаць* (Бабіна, 214), *слепасць (у яе няма вачэй. Толькі два белыя шары, якія разгублена круцяцца, шукаючы ратавання* (Бахарэвіч, 339), *бяздушнасць улады (у сямнаццатым стагоддзі, на кожнае цела яшчэ прыходзілася па душы. У нашым, дваццаць першым, целаў было ўжо нашмат больш, чым душаў* (Бабіна, 220), адсутнасць дыялогу ўлады

з народамі (*Яна – улада, яна не можа размаўляць з народамі увечары або, крый божа, уначы, толькі з дзевяці раніцы да гадзіны дня і пасля перапынку на абед зь дзвюх да шасці* (Бахарэвіч, 7).

Аўтары выразна і дакладна будуць мастацкі свет на апазіцыі МЫ (народ) і ЯНЫ (улада). Звернем аднак увагу на тое, хто стаіць у апазіцыі да ўлады, МЫ не ахоплівае ўсяго грамадства, якое ў значнай ступені таксама складаецца з *матрошак* улады. МЫ – гэта ў першую чаргу самі аўтары, бунтаўнікі, апазіцыйна настроенае насельніцтва дзяржавы, нязгоднае з пануючай уладай. Стаўленне да ўлады пісьменнікаў, як найбольш выразных прадстаўнікоў зборнага МЫ, адназначна негатыўнае, часам яно выражаецца пры дапамозе выкарыстання колеру (*малойцы ў чорным; чорныя* – Бабіна), праз суаднясенне з нячыстай сілай (*злосць ... на ўсіх гэтых гадаў; душу д’яблу за грош прадаць прыйшлося* – Бабіна), часам зрываецца распачным крыкам з вуснаў героя: *Але якія ж яны скаты!* (Бабіна, 134), за гэтым яны стаіць не толькі сама ўлада, але і прыслугачы рэжыму. Бо менавіта на прыслугачах улада і трымаецца, пашыраючы і распаўсюджваючы зло. Пісьменнікі, ствараючы партрэтныя галерэі ўлады, паказваюць, як хутка зло раз’ядае маральныя ўстоі, знішчае межы прыстойнага, як чалавечая душа – эластычная, нібы *гумовая* – хутка адаптуецца да рэчаіснасці, а яе цёмныя жаданні і памкненні пачынаюць выходзіць на першы план. Любая ўлада можа сапсаваць чалавека, выявіць у ім самыя негатыўныя якасці, і чым горшая пануе ўлада, тым горшымі робяцца падуладныя, бо кожны гулец гуляе так, як яму дазваляе партнёр. Найбольш выразна паказаў гэта Бахарэвіч на прыкладзе свету, створанага ў кампутарнай гульні, дзе Лекс (у рэальным жыцці супрацоўнік адміністрацыі) жорстка забівае ўсіх, хто трапляе яму ў рукі, робіць гэта цалкам свядома, будучы перакананым у сваёй справе. *І там і тут я раблю свет чысцейшым* (300), – даводзіць ён Уладзе-Вераніцы.

Да зборнага апазіцыйнага да ўлады МЫ ў творах належаць таксама эмігранты, якія, пакідаючы свой край, забіраюць з сабой мару пра лепшую, іншую, дарагую ім радзіму. Нязгодныя з актуальнай сітуацыяй, тыя, што застаюцца на радзіме, у пэўным сэнсе таксама з’яўляюцца эмігрантамі, як гэта ні парадаксальна гучыць. Вось які дыялог адбываецца паміж героямі Бабінай:

– *Жыць за морам, сярод іншых людзей – гэта такая настальгія...*

– *Жыць тут – настальгія не меншая, камі не большая...* (169.)

У замежжы бахарэвічаўскі герой-апавядальнік не адмаўляецца ад сваёй радзімы, наадварот, ён (як місіянер!) старанна нясе вестку пра свой край усім тым, хто не ведае пра яго існаванне. Але, паколь-

кі вельмі часта даводзіцца сустракацца з тымі, хто пра ягоны край нічога не чуў, то сам герой пачынае сумнявацца: *А можа, і не існуе насамрэч краіны, існаванне якой мне даводзіцца так далікатна адстойваць, часам супраць уласнага жадання, не існуе ніякай “ich-Weiss-nicht”-russland, і я дарэмна губляю час?* (262) Але справы сваёй (місіі) ён не кідае, бо як інакш можа даведацца замежны грамадзянін пра ягоную краіну? Зазірнуць у энцыклапедыю, даведнік? І тут горка-іранічна аўтар сцвярджае: *Пра яе напісана ў любым даведніку. Белым па белым, белым па белым, белым па белым* (123).

Гэтая пісьменніцкая іронія бачыцца нам тым больш балючай, што ў пэўным сэнсе датычыць самога аўтара, адлюстроўвае яго сітуацыю ў зрусіфікаваным грамадстве, бо на сённяшні дзень пісьменнік ў Беларусі, які піша свае творы па-беларуску, альбо адкрыта сцвярджае сваю апазіцыйнайсць да ўлады, часта застаецца ў “іншым вымярэнні”: яго не друкуюць у дзяржаўных выдавецтвах, выкідаюць са школьных праграм. Ягоная творчасць робіцца тэкстам, які напісаны *белым па белым...*

У 2007 годзе з беларускіх падручнікаў зніклі такія аўтары як Уладзімір Някляеў, Вінцэс Мудроў, Барыс Пятровіч, Валянцін Акудовіч, Лявон Вольскі і Андрэй Хадановіч; выкінуты “Тутэйшыя” Янкі Купалы і некаторыя творы Васіля Быкава. У таталітарнай дзяржаве роля афіцыйнай (дазволенай уладамі) літаратуры зводзіцца да ролі “ідэалагічнага рупару”, “ідэалагічнага інструменту”. Згадваюцца словы З. Баўмана, які сцвярджаў, што чалавек ёсць тым, чаму яго навучылі⁹. Сёння ў беларускіх школах пераважае руская мова навучання, з праграмы па беларускай літаратуры паступова выцясяюцца найлепшыя імёны і творы: адсутнічае “расстраляная” літаратура і эміграцыйная. Улады ўсімі спосабамі (у тым ліку і пры дапамозе адпаведнай літаратуры) імкнуцца мінімалізаваць уплыў незалежніцкіх настрояў у грамадстве, запраграмаваць “маленькага беларуса”, затачыць яго пад гладкую балванку, не здольную да самастойнага мыслення.

Звернем яшчэ ўвагу на некаторыя асаблівасці разглядаемых твораў. Бахарэвіч спрабуе рэдуцыраваць жыццё сваіх герояў да працоўнай дзейнасці, змінімалізаваць іх прыватнае, эмацыйнае жыццё, звесці яго да функцыянавання вінціка ў дзяржаўнай машыне. Такім чынам партрэтная галерэя ператвараецца ў галерэю масак. Гэтыя маскі,

⁹ <http://magazines.russ.ru/nz/2003/1/baum.html>.

духоўна мёртвыя жыхары краіны функцыянуюць, як жывыя. А кожная праява жывога трактуецца як слабасць, ненадзейнасць, праява чужога, варожага свету. Галоўная ж гераіня, хаця і з'яўляецца часткай дзяржаўнай машыны, адчувае сябе крыху няўтульна ў гэтым механічным, нежывым свеце, яна не цалкам яшчэ “бяздушны вінцік”, яна здольная спачуваць, задумвацца, адчуваць страх, любоў. Але сістэма знішчае яе. Кіраўнік заўважае яе мяккасць і рыхтуе звальненне Веранікі з пасады.

Але гэта не адзіная пагроза для Веранікі. Паколькі яна – *улада*, то супраць яе скіравана дзейнасць “мсціўцаў”, ад іх рук яна і гіне, раней, чым *улада* сама паспявае выдаліць не зусім адэкватны *вінцік* са сваёй сістэмы.

На баку “мсціўцаў” знаходзіцца таксама герой-наратар, які згаджаецца з думкай, што з актуальнай уладай трэба змагацца, разумее, што трэба

знішчыць гэтую ўладу, дзеля сябе, дзеля тых, хто прыйдзе за намі, нават дзеля такой сумніўнай справы, як будучыня. Знішчыць гэтае абсалютнае зло, якое не сустрэла супраціву ў гэтай краіне й таму асела менавіта тут, каб заразіць усё навокал, усё спрэс, ад дзіцячых садкоў да чыноўных кабінетаў. Ня слухаць іхных просьбаў аб літасці, пакараць усіх, праліць кроў злачынцаў. Так, з гэтым я згодны. Абагульнены вораг заслугоўвае сляпой нянавісці. “(...) Знішчыць іх, забіць, спапяліць (313–314).

Але зусім нечакана пісьменнік паказвае нам іншы бок медаля. Пануючая ўлада – гэта дзяўчына, якую мы добра ведаем, яна жыве побач з намі, нам здаецца яна зусім нястрашнай, нават выклікае сімпатыю, мы нават пачалі спачуваць ёй, а таму гатовы прамовіць разам з героем-апавядальнікам: *Толькі не чапайце Вераніку, яна была маленькай дзяўчынкай* (313). І вось менавіта ў гэтым і хаваецца каварства сучаснай ўлады, бо як можна ўзняць руку на таго, хто табе падабаецца, да каго ты прывык? *Персаніфікуй такое зло, і ўзброеная рука апусціцца* (314).

Але іншага выйсця няма. Уладу трэба знішчыць. Вераніка гіне. Але тут чакае нас чарговая неспадзянка. Сапраўдная, жывае Вераніка памірае, але ў гульні застаецца – Улада, застаецца як фантом, як прывід, які палохае насельнікаў кампутарнай краіны.

Бахарэвічаўская Вераніка-улада гіне, у кнізе Наталкі Бабінай нішчыцца навакольны свет, у якім жыла галоўная гераіня. Адбываецца бура і змятае з зямлі яе родную вёску, знішчае тую незвычайную краіну, якая ўзнікла на памежжы паміж Беларуссю, Украінай і Польшчай,

краіну маленства пісьменніцы, у якой так утульна пачувалася і яе гераіня. Ала Бабылёва выжыла ў гэтай прыроднай катастрофе, цяпер яна збіраецца з’ехаць, каб больш не вяртацца (6) – фінал, можа, менш трагічны, але выразна прасочваецца пэўная блізкасць: сыход на “той” свет і выезд у нейкі “іншы”, невядомы свет.

У Бахарэвіча і ў Бабінай небыццё прадстаўляецца як адзінае выйсце. Вынішчаюцца рэшткі добрага, свядомага, жывога, а ўлада зла трывае. Відавочна, што раман быў створаны на падставе перажытага самой пісьменніцай, журналісткай незалежнай газеты “Наша Ніва”, падчас прэзідэнцкіх выбараў 2006 года, на што звярталася ўвага беларускіх літаратараў у размове пра кнігу “Рыбін горад”, якая была надрукавана ў часопісе “Дзеяслоў”, і, магчыма, менавіта таму з’явілася азначэнне ў дачыненні да твора *раман-учынак* (Анатоль Івашчанка)¹⁰. Мінуў час, адбыліся чарговыя выбары (снежань 2010 г.), твор Наталкі Бабінай па-ранейшаму застаецца актуальным.

Такім чынам, погляд аўтараў на сучасную палітычную ўладу ў Беларусі мае шмат агульнага, не ў апошнюю чаргу дзякуючы таму, што абое супрацьстаўляюць сябе гэтай уладзе. У сваім імкненні вызваліцца з-пад непасрэднага ўплыву дзяржавы пісьменнікі часта не ўсведамляюць, не заўважаюць сваёй апасродкаванай залежнасці ад яе, утвараючы сектар анты-ўладнай, але не абсалютна аўтаномнай літаратуры. З’яўленне ў літаратурным свеце пісьменніцы Наталкі Бабінай часткова было справакавана сённяшняй палітычнай уладай у Беларусі, актыўнай грамадзянскай пазіцыяй журналісткі апазіцыйнай газеты, якая ў такой сітуацыі “не можа маўчаць”, мусіць выказаць сваё стаўленне да таго, што адбываецца вакол. І тут мастацкі тэкст дае ёй больш шырокія магчымасць, чым публіцыстычны. Тэкст газетнага артыкула мусіць адпавядаць фактам і за гэтую адпаведнасць аўтар нясе адказнасць, нават юрыдычную. У мастацкім тэксце нават самае дакладнае апісанне асоб і падзей можна лічыць “толькі фантазіяй аўтара”, якая не адпавядае рэчаіснасці і ніякай адказнасці аўтар за яго не нясе. Таму яшчэ на самым пачатку рамана Бабіна піша: *Не ўсё ў гэтай аповесці выдуманка, не ўсе супадзенні з рэальнасцю выпадковыя. Але калі з гэтай нагоды да мяне прыпруцца так званыя афіцыйныя асобы, то я ад усяго адкручуся. Змагу* (8). Варта зазначыць, што апасродкаваная залежнасць ад улады, жаданне змагацца і супрацьстаяць ёй, можа спрыяць развіццю творчага патэнцыялу пісьменніка.

¹⁰ <http://www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/blic33?OpenDocument>.

І наадварот: наўпроставае залежнасць ад улады, абсалютная падпарадкаванасць ёй можа паралізаваць творчую волю пісьменніка. Герой “Рыбінага гораду” паэт Міхась Яраш згаджаецца на супрацоўніцтва з уладай, і тут Наталка Бабіна словамі сваёй галоўнай гераіні звяртаецца да яго з папярэджаннем: *Ты больш не зможаш пісаць вершаў, хіба ты не разумееш? Хто ж табе дазволіць? Ты будзеш цяпер, сябар мой, пісаць агіткі пра шчаслівае дзяцінства. (...) Ты ж падпісаў смяротны прысуд – толькі не чалавеку, а паэту”* (256).

Прыгадаем тут словы П. Бурдзье, які пісаў, што

уладу – гэтае свайго роду “кола, цэнтр якога знаходзіцца паўсюль і нідзе”, якое ніколі спецыяльна не хавалася, дасягалася гэта іншымі спосабамі, – трэба ўмець заўважыць там, дзе яе найменш заўважаюць, дзе яе зусім не пазнаюць, а значыць – прызнаюць. Сімвалічная улада і ёсць у сапраўднасці такая ўлада, якая можа здзяйсняцца толькі пры саўдзеле тых, хто не хоча ведаць, што падвяргаецца ёй альбо нават сам яе ажыццяўляе¹¹.

Калі прытрымлівацца такога разумення, можна сцвердзіць, што ў сваіх творах і Бахарэвіч, і Бабіна імкнуцца вызначыць гэтае “кола”, распознаць уладу ва ўсіх яе праяўленнях на розных узроўнях грамадства. Вызначыць і акрэсліць дзеля таго, каб сцвердзіць уласную аўтарскую пазіцыю не толькі адносна сучаснай палітычнай улады ў Беларусі, але і панадчасовую пазіцыю “культурнага” змагара супраць “абсалютнага зла” улады.

Літаратура

1. Бабіна Н. *Рыбін горад*, Вільня 2007.
2. Бахарэвіч А. *Сарока на шыбеніцы*, Менск 2009.
3. Братачкін А. “*Старая маргінальная беларушчына*” як нелітаратурная праблема. АРСНЕ 2009, нр 10 (85), с. 340–348.
4. Галубовіч Л. “Альгерд Бахарэвіч”. *Сыс і кулуары. Літаратурна-крытычныя эсэ*, Мінск 2010, с. 156–161.
5. Несцярэнка А. “Бестселер для Generation Лу”. *Дзеяслоў*. 2010, № 2 (45), с. 312–315.

¹¹ http://ec-dejavu.net/p-2/Power_Bourdieuu.html.

6. Аляшкевіч М. *Чытаць немагчыма кінуць*, “Дзеяслоў” 38 (1’09). Інтэрнэт-рэсурс <http://www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/al38?OpenDocument>, дата прагляду 04.12.11.
7. Арлоў І. *Пастка для асы*. “Вечерний Брест”. Інтэрнэт-рэсурс <http://www.vb.by/print.php?article=1417>, дата прагляду 04.12.2011.
8. Арлоў І. *Чароўныя вантробы Веранікі*. “Вечерний Брест”. Інтэрнэт-рэсурс <http://vb.by/article.php?topic=24&article=9890>, дата прагляду 04.12.2011.
9. Бауман З. *Законодатели и толкователи*, “Неприкосновенный запас” 2003 № 1 (27). Інтернет-ресурс <http://magazines.russ.ru/nz/2003/1/baum.html>, Дата просмотра 04.12.11.
10. Бурдье П., “Поле литературы”, *Новое литературное обозрение*, № 45, с. 22–87, Москва 2000. Интернет-ресурс <http://novruslit.ru/library/?p=64>, дата просмотра 04.12.2011.
11. Бурдье П. *“О символической власти”*. *Социология социального пространства*. 2007, с. 87–96. Москва–Санктпетербург. Интернет-ресурс http://ec-dejavu.net/p-2/Power_Bourdieu.html, дата просмотра 04.12.2011.
12. Бурдье П. *Дух государства: генезис и структура бюрократического поля (S/L’98 Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук*. 1999. С. 125–166. Москва–Санктпетербург.) Интернет-ресурс <http://bourdieu.name/content/duh-gosudarstva-genezis-i-struktura-bjurokraticheskogo-polja>, дата просмотра 04.12.2011.
13. Клеш К. *Бабін горад: канцэптуальны “белліт” ці папулярнае чытво?* “Новая Эўропа” № 1 29.04.2009. Інтэрнэт-рэсурс http://n-europe.eu/files/NE_30-04-2009_1.pdf, дата прагляду 04.12.11.
14. *Крыві не павідна быць відна, Рыбін горад. Размова пра кнігі Наталкі Бабінай*. “Дзеяслоў” 33 (2/2008). Інтэрнэт-рэсурс <http://www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/blic33?OpenDocument>, дата прагляду 04.12.2011.
15. Рублеўская Л. *Денди из антиутопии*, “СБ”. Інтэрнэт-рэсурс <http://www.sb.by/post/86795/>, дата прагляду 04.12.11.
16. Сінькова Л. *Старая маргінальная беларушчына ў тэстэх А. Бахарэвіча, М. Мартысевіч і Е. Вежнавец*. “Беларускае літаратуразнаўства”, выпуск 7, 2009, БДУ. Інтэрнэт-рэсурс <http://euga.livejournal.com/147367.html>, дата прагляду 04.12.11.

17. Фуко М., *Надзіраць і наказываць. Рождение тюрьмы*. Интернет-ресурс http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Turm/06.php, дата прасмотра 04.12.2011.
18. Шаўлякова І. *Міфалогія святла(ценяў)*, “ЛіМ”. Інтэрнэт-рэсурс <http://www.main.lim.by/?p=739>, дата прагляду 04.12.11.
19. Южык М. *Рэцэпт вінегрэту (раман Н. Бабінай “Рыбін горад”)*. Інтэрнэт-рэсурс iuzhyk.livejournal.com/2008/07/25/, дата прагляду 04.12.11.

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule omówiono sposoby przedstawienia władzy w tekście literackim na przykładzie dwóch powieści współczesnych autorów białoruskich. Są to *Miasto ryb* Natal'ki Babinoj oraz *Sroka na szubienicy* Alhierda Bacharewicza. Autorzy, każdy na swój sposób, opisują dzisiejszą sytuację polityczną na Białorusi, kreując własną postawę wobec aktualnej władzy, pokazują różne formy i środki sprawowania władzy, mówią też o miejscu artysty w społeczeństwie, o jego relacjach z władzą.

Słowa kluczowe: współczesna proza białoruska, pisarz i władza, patriotyzm, Białoruś, obecna sytuacja polityczna, czas i miejsce akcji, granica, świat artystyczny, portret

SUMMARY

The article discusses the ways the authority is described in a literary text. The analysis is based on two novels written by contemporary Belarusian writers – Natal'ka Babina's “Ribiy gorod” and Al'gyerd Bakharyevich's “Soroka na shubyenitzi”. While describing current political situation in Belarus, the authors create their individual attitude towards authority, show various forms and means of being in authority, discuss the place of an artist in society and his relations with authority.

Key words: modern Belarusian prose, writer and authority, patriotism, Belarus, current political situation, setting of a story, border, artistic world, portrait